

HINDISTONNING MUSTAMLAKA DAVRIDAGI “AHL-I HADIS” JAMIYATI TARIXI

Olimov Zuhrobiddin

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti

Annotatsiya: mazkur maqolada Hindistonning mustamlaka davridagi “Ahl-i hadis” jamiyati tarixi haqida birlamchi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Shoh Valiyulloh, Ahl-i hadis, sodiqpuriylar, Yangi Ahl-i hadis.

1857-yilda Boburiylar imperiyasi parchalanganidan so'ng, Hindistondagi hukmronligini yo'qotgan musulmonlar inglizlarning to'sqinliklariga qaramay, birdamlikda bo'lish, din bilan aloqalarini mustahkamlash va farzandlarining yaxshi islomiy ta'lim olishlarini ta'minlash uchun harakat qildilar. G'arb ta'lim tizimi asosida g'arb madaniyati va nasroniylik kirib kelgandi. Hadis ilmi rivoji hissa qo'shgan, shuningdek musulmonlar orasida o'z diniy qadriyatlarini asrab qolishga bel bog'laganlar orasida Ahl-i Hadis, Birelvi va Diobend jamoalari ajralib turadi. Hindiston yarimoroliga sezilarli ta'sir ko'rsatgan va bugungi kunda ham mavjud bo'lgan bu jamoalar huquqshunoslik, tasavvufiy va siyosiy jihatlarga ega. Masalan, mavjud mazhablarni bid'at va xurofot deb bilgan narsalari bilan band bo'lganligi uchun inkor etgan ahli hadislardan farqli o'laroq, Birelviylar tasavvufiy jihatlari bilan oldinga chiqadi. Ko'rinib turibdiki, har bir jamoa Britaniya ma'muriyatiga nisbatan har xil munosabatda bo'lgan. Ahl al-hadis inglizlar hukmronligiga qarshi haqiqiy kurashni yoqlamadilar va kelishishga harakat qilmasalar ham, murosa tarafini oldilar¹.

Ahl-i Hadis jamiyati Nazir Husaynning ta'lim sohasidagi qizg'in faoliyati va Siddiq Hasan Xonning moddiy yordami, yozgan asarlari va tashkiliy tadqiqotlari bilan qisqa vaqt ichida rivojlandi. Bu jamoa qarashlarining shakllanishi haqida uchta asosiy qarash mavjud. Bulardan birinchisi, Ahl-i hadis asarlarini Shoh Valiyullohning tajdidchilik faoliyatining davomi deb hisoblaydigan yondashuvdir. Aziz Ahmad, Ziyoul-Hasan al-Farukiy, Friland Abbott, Zafarulloh Doudiy, Sana Harun va Daniel Braun kabi ismlarga ko'ra, bu jamiyatning fikriy asoslari Ahmad b. Irfon (vaf. 1246/1831) tomonidan asos solingan Mujohidlar harakati (Tarikat-i Muhammediyya) tufayli Shoh Valiyullahga borib taqaladi. Daniel Braunning fikricha, Ahli Hadis Shoh Valiyullohning qarashlarini sharhlashda haddan tashqari narsani ifodalaydi. Mujohidlar harakati a'zolari asosiy e'tiborni haqiqiy kurashga qaratdilar, ammo jihad faoliyati muvaffaqiyatsizlikka uchragani va 1857-yilda davlatning parchalanishi va boshqaruvni inglizlarning qo'lga kiritishi sababli ilmiy kurash zarurati birinchi o'ringa

¹ Freiland Abbott, “The Transformation of The Jihad Movement”, The Muslim World, C. LII, S. 4, 1962, s. 291 - 292;

chiqdi². Jismoniy jihod bilan mashgʻul boʻlgan bu davradan ahli hadislar yuqorida aytilgan maqsad sari yuzlanish uchun chiqdi. Ahli hadis tarixini yozgan Muhammad Ibrohim Mir Siyolkuti va Rahmon Ali ham Shoh Valiyullohning ilmiy merosiga toʻxtalib, bu jamoaning paydo boʻlishi va shakllanishini tushuntirganlar.

Mahmud Ahmad Gʻoziyning aytishicha, Shoh Valiyulloh boshqaruvidagi Rahimiya madrasasi atrofida shakllangan ilmiy doira 1842-yildan keyin turlicha yondashuvlar bilan ikki guruhga boʻlingan. Birinchi guruh Nazir Husayn, ikkinchi guruh Abdulgʻoniy ibn Abu Said ad-Dehlaviy (vaf. 1296/1878). Har ikki nom ham oʻzlari tashkil etgan madrasalarda Shoh Valiyullohning ilmiy anʼanalarini turlicha qarashlar doirasida oʻrgatgan va merosini himoya qilgan. Hadis ilmi boʻyicha qizgʻin ilmiy faoliyati bilan mashhur boʻlgan Ahli Hadis bu borada undan oʻrnak olgan.

Muinuddin Ahmad Xon “Tariqat-i Muhammadiyya”ning tarixiy rivojlanishini oʻrganuvchi mustaqil tadqiqotida bu oqim bilan Ahl-i hadis oʻrtasida voris-salaf munosabatlarini oʻrnatadi va Ahl-i hadis bu oqimning puritaniy tushunchasini ishlab chiqqan va rivojlantirganligini taʼkidlaydi. Puritanizm XVI asrda ingliz protestantlari tomonidan boshlangan harakat boʻlib, u cherkovni muqaddas bitiklarga kiritilmagan va keyinchalik ixtiro qilingan har qanday hissalaridan tozalashni yoqlaydi. Bu qaror, Ahli Hadisning Shoh Valiyullohning uygʻonish fikridagi taqlidga qarshi qarama-qarshilikni, mazhab toʻplanishini tanqid qilishini va sahih hadislar bilan ishlashga urgʻu berishini oʻzi himoya qilmaydigan darajada haddan tashqari koʻtarganligi bilan ajralib turadi³.

Maʼlum boʻlishicha, gʻarbsunoslik qatlam manbalari Ahli hadisni Shoh davridan boshlangan ustoz-shogird aloqasi asosida bu jamoaning shakllanishida Valiyulloh markaziy oʻrin tutgan nomlarning davomi deb biladi. Biroq, bu yondashuv, yuqorida tilga olingan muhitda oʻsgan Nazir Husaynning umrining yarmini oʻtkazgandan soʻng, ijtihod, taqlid va intisob kabi masalalardagi qarashlari bilan izohlab boʻlmaydigan tushunchani targʻib qila boshlaganini tushuntirib berolmaydi. Tarjimai hol manbalarida Nazir Husaynni tarbiyalagan ustozlar, u oʻqigan muassasalar, oʻqigan asarlari haqida toʻxtalib oʻtadi, lekin uning muallimlik martabasini olgandan keyin oʻrnatgan ilmiy aloqalari haqida maʼlumot berilmaydi. Qatlam manbalariga asoslangan holda ustoz-shogird aloqalari tarmogʻi asosida tezislarni ishlab chiqqan ismlar bu manbalarda tilga olinmagani uchun Shavkoniy taʼsirini eʼtiborsiz qoldiradilar. Qolaversa, Shoh Valiyullohning fiqhiy qarashlarini chuqur oʻrganmagani tushunilgan bu tadqiqotlar xuddi shu qarashlarni qoʻllab-quvvatlaganliklarini eʼtirof etadilar, chunki Ahli hadisda ham ijtihodni himoya qilish, taqlidga qarshi chiqish kabi masalalarga alohida urgʻu berilgan va ular ikkinchi darajali boʻlimda yoritilgan. Biroq, taqqoslash ularning fikrlari chuqur farqlanishini koʻrsatadi. Shoh Valiyullohning

² Muhammed Ibrahim Mir es-Siyalkûfî, *Tarih-i Ehl-i Hadis*, Mektebetu Kuddisiyye, Lahor 2004, s. 457-472

³ Muinuddin Ahmad Khan, “Tariqah-i Muhammadiyah Movement”, *Islamic Studies*, C. 6, S. 4, 1967, s. 377

firqalar qarashlarini ular asos bo'lgan rivoyatga asoslangan dalillar doirasida muhokama qilish haqidagi uyg'onish loyihasi ham ularga ta'sir ko'rsatdi. Ammo Shoh Valiyulloh bu loyihani tariqat an'anasi doirasida fiqhiy faoliyat sifatida amalga oshirar ekan, Ahl-i Hadis Shavkoniy ta'sirida tariqatning barpo etilishiga qarshi chiqadi va to'g'ridan-to'g'ri amal qilish g'oyasiga moyil bo'ldi. Ahl-i Hadis jamoati tarafdorlari yuqorida keltirilgan qarashni tasdiqlovchi bayonotlar berishlari ko'rinadi. Bu jamoa Shoh Valiyullohga, uning o'g'illariga, so'ngra Ismoil ash-Shahidga va Is'hoq ibn Muhammad Afzal, uning ukasi Yaqub ibn Muhammad Afzal (v. 1282/1865) va Shoh Mahsusulloh (vaf. 1856) uni Nazir Husayn huzuriga yetaklaydi. Shoh Mahsusulloh vafoti hamda 1857-yilgi qo'zg'olondan so'ng Rahimiya madrasasi yopiladi. Ahl-i hadisda bu an'ana ular bilan davom etishini bildiradi. Shoh Valiyulloh asarlari bu jamoa a'zolari tomonidan hadis va fiqh kabi ilm-fanning turli sohalarini bo'yicha bayon qilingan adabiyotning ilk asarlarini tashkil etadi⁴. Ahl-i hadisning o'zini mazhabsiz yoki vahobiy deb hisoblagan va uni ishora sifatida ko'rgan muxoliflariga qarshi mintaqaning eng markaziy siymolaridan biri Shoh Valiyullohga asoslanib, ilmiy yo'l tutganliklari tushuniladi. Ahl-i Hadis jamoati tarafdorlari boshqa jamoalar, xususan, Diobandiylar Shoh Valiyullohning usulidan voz kechgan deb o'ylashadi.

Nazir Husayn yashagan davrda bu jamoa a'zolari mazhablar vujudga kelgunga qadar o'zlarini Ahl-i hadis an'anasining davomchisi va tirik namoyandalari sifatida tanitishga harakat qilganlar. Nazir Husaynning shogirdi Abu Said Muhammad Husayn al-Mavlaviy (vaf. 1338/1920) 1887-yilda Britaniya hukmronligi ostidagi Panjob hokimiga o'zini mazhabga a'zo bo'lmagan va vahobiy deb atagan raqiblariga qarshi Ahl-i Hadis sifatida jamoati nomidan ariza bilan murojaat qilgan. Ilk davrda Muhammadiy yoki Muvahhid deb ham atalgan bu jamoaning ahli hadis sifatida tan olinishi haqidagi iltimosi avval Panjobda, keyin esa Britaniya hukmronligidagi Hindiston yerlarida qabul qilingan. Muhammad Husayn al-Mavlaviy umrining oxirlarida qarashlarining yumshashi va undan ko'rgan ta'siri tufayli o'z yondashuvini mazhab ichida talqin sifatida ko'rsatishga harakat qiladi va hanafiy fiqhi doiralarida "Ahl al-hadis hanafiylik" tushunchasini rivojlantirdi.

Garchi bu jamoa qo'llanilgan zamin va zamonga ko'ra turli ma'nolarga ega bo'lgan "Ahl-i hadis" atamasi o'rniga, zamonaviy davr tadqiqotlarida "Yangi Ahl-i Hadis" deb ta'riflanadi. Agar mumtoz davrdagi Ahl-i hadisning uslub va harakat uslubini qo'llagan bo'lsalar, allaqachon shu nom bilan atalishi kerak edi.

Ahl-i hadis jamoatining shakllanishi haqidagi ikkinchi qarashni Dioband madrasalarining muhim namoyandalardan biri Ubaydulloh as-Sindi (vaf. 1944) himoya qiladi. Unga ko'ra, Is'hoq ibn Muhammad Afzalning (1258/1842) yili Makkaga hijrat qilishi va vafotidan keyin Shoh Valiyulloh safini davom ettirganlar

⁴ Ebû Yahya İmam Han Nevşehrevî, Hindustan meyn Ehl-i Hadis ki ilmi hidmat, Mektebe-i Neziriyye, Sahival 1971, s. 14-15, 33, 41, 51, 118-115

hokimiyatni yo‘qotib, Valiyullohi va Sodiqpuriy deb ikki guruhga bo‘lingan. U sodiqpuriylar deb atagan ilmiy doira zohiriy tendensiyalarni ko‘rsatib, Yamandagi shavkoniylar, Najddagi vahhobiylar bilan yaqin aloqalar o‘rnatadi va shu sababdan Shoh Valiyulloh an‘anasidan chetga chiqadi. Dehlaviylar Dioband jamoasining asosini tashkil etganligini ko‘rsatish va o‘zi a‘zo bo‘lgan bu jamoa Shoh Valiyullohning haqiqiy izdoshlari ekanligiga e‘tiborni qaratish maqsadida bu farqni ko‘rsatgan Ubaydulloh as-Sindiy aytadiki, bular ikki guruh ko‘p masalalarda ixtilof qildilar. Unga ko‘ra, sodiqpuriylarning fiqh tafakkuridagi tafovutlar Valiyyullohiylar kabi o‘zlariga rahbar deb bilgan Ismoil ash-Shahidning "Usulu'l-fiqh"i bilan Shavkoniyning "Irshodu'l fuhul"i o‘rtasidagi qiyoslash orqali osonlik bilan anglash mumkin. Uning so‘zlariga ko‘ra, sodiqpuriylar Valiyullohning asosiy mezonlaridan biri bo‘lgan “to‘rt mazhabga bog‘lanish” tushunchasidan voz kechib, Shoh Valiyullohning Ibn Hazmning taqlid qilish g‘oyasini tanqid qilgan munosabatini qabul qilishmagan. Ubaydulloh as-Sindiy aytadiki, Nazir Husayn o‘zini mutlaq mujtahid deb bilgan va to‘rt mazhabdan birida taqlidni tark etgan. XIII asr mujaddidi sifatida Nazir Husaynning (vaf. 1329/1911) shogirdi Azimobodiyning “Avnu'l ma'bud”ida Husayn ibn Muhammad al-Ansoriy al-Hazroji al-Yamaniy va uning shogirdi Siddiq Hasanxonni sanab o‘tishlari Ubaydulloh as-Sindiyning Azimobodiylar haqidagi fikrini tasdiqlaydi⁵.

Ahl-i Hadis jamoati bo‘yicha Bashir Ahmad Xon uchunchi qarashni ilgari suradi va bu jamoa vahhobiylikdan chiqqanini ta'kidlaydi. Shoh Valiyullohning uyg‘onish faoliyati bilan vahhobiylikni ajrata olmayotgandek bo‘lgan Bashir Ahmadxon bu ikki oqimning o‘xshashligini aytadi. Shoh Valiyyullohning Nazir Husaynning ilmiy doirasini tark etganidan keyin taqlidni mutlaqo rad etganligi haqidagi qarori dehlaviylik mavzusida to‘g‘ri gap bo‘lsa-da, bu ikki harakatning o‘xshashligi nuqtai nazaridan tushuntirishga muhtoj bo‘lgan bayonotdir. Ahl al-hadisda vahhobiylik moyilligi borligi haqidagi qarashlar vaqt o‘tishi bilan ko‘proq qabul qilinib, ular o‘ziga o‘xshamagan musulmonlarga qarshi kurashayotganliklarini e‘tibordan chetda qoldirdi⁶. Ahli hadisning iymon va amal o‘rtasidagi munosabat haqidagi ilohiy yo‘nalishlari ham, manbani tushunishlari ham, furu-i fiqhda ko‘p qarashlari ham vahhobiylarnikiga o‘xshamaydi. Quyida ko‘rinib turganidek, Siddiq Hasanxon asarlarining asosiy manbai hanbaliy fiqhi ilmi emas, balki qisman Shoh Valiyyulloh va asosan Shavkoniylar asarlaridir. Uning hind-islom jamiyatini tanqid qilishi, shirkdan saqlanishga urg‘u berishi asosini Imom-i Rabboniy va keyinchalik Shoh Valiyulloh asarlarida topish mumkin. Bu jamoa ularni vahhobiylikda ayblayotganlarga qarshi ismlarini ro‘yxatdan o‘tkazgan. Biroq salafiylik yo‘nalishidagi bu jamoa vaqt o‘tishi

⁵ Qeyamuddin, age, s. 263; Mehmet Özşenel “Muhammed Hüseyin Mevlevî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2005, C. 30, s. 542; Bashir, age, s. 135.

⁶ Charles Allen “The Hidden Roots of Wahhabism in British India”, World Policy Journal, C. 22, S. 2, 2005, s. 87- 88, 92.

bilan vahhobiylardan moddiy yordam ola boshladi. Bugungi kunda Pokistondagi Ahl al-hadis jamoati madrasalari Saudiya Arabistoni tomonidan moliyalashtiriladi.

“Ahl-i hadis” jamiyati tashkil etilgan paytda atrofiga yaxshi ta’lim olgan, badavlat oila a’zolari bo’lgan, davlat boshqaruvida yuqori martabalarda bo’lgan kishilar to’plangan. Bugungi kunda Ahli Hadis jamoati Hindiston, Pokiston va Bangladeshda tashkil etgan ta’lim muassasalari va ko’p sonli izdoshlari bilan o’z faoliyatini davom ettirmoqda. Hindistonning turli shaharlaridagi ta’lim muassasalari, xususan Banorasda tashkil etilgan “Jamia-i Salafiya” bilan o’zlari tashkil etgan nashrlar va kutubxonalar bilan yoyilgan Ahli Hadis jamoati 1980-yildan keyin Saudiya Arabistonining moliyaviy ko’magi bilan samaradorligini ancha oshirdi. Yuqorida ta’kidlanganidek, siyosiy faoliyatdan ko’ra ma’rifiy faoliyati bilan ajralib turadigan bu jamoa 1988-yilda Pokistonda 134 ta madrasaga ega edi. Ular bugungi kunda ham o’zidan boshqa guruhlarni shirkda ayblash moyilligini saqlab kelmoqdalar va shialarga dushmanlik bilan qarashlari bilan boshqa jamoalardan ajralib turadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Freeland Abbott, “The Transformation of The Jihad Movement”, The Muslim World, C. LII, S. 4, 1962, s. 291- 292;
2. Muhammed İbrahim Mîr es-Siyalkûtî, Tarih-i Ehl-i Hadis, Mektebetu Kuddisiyye, Lahor 2004, s. 457-472
3. Muinuddin Ahmad Khan, “Tariqah-i Muhammadiyah Movement”, Islamic Studies, C. 6, S. 4, 1967, s. 377
4. Ebû Yahya İmam Han Nevşehrevî, Hindustan meyn Ehl-i Hadis ki ilmi hidmat, Mektebe-i Neziriyye, Sahival 1971, s. 14-15, 33, 41, 51, 118-115
5. Qeyamuddin, age, s. 263; Mehmet Özşenel “Muhammed Hüseyin Mevlevî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2005, C. 30, s. 542; Bashir, age, s. 135.
6. Charles Allen “The Hidden Roots of Wahhabism in British India”, World Policy Journal, C. 22, S. 2, 2005, s. 87- 88, 92.